

Γιώργος Βοζίκας*

Η συνάντηση του λαϊκού πολιτισμού με τον έντεχνο λόγο**

Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη (υπεύθ. έκδ. - γεν. επιστημ. επιμ.) - Γιώργος Βοζίκας (επιμ. ύλης - επιστημ. επιμ.), *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση - πεζογραφία - θέατρο)*, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, (Αθήνα, 8-12 Δεκεμβρίου 2010), Α' τόμ., Αθήνα: Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών - 30, Ακαδημία Αθηνών, 2013, σ. 802. ISBN 978-960-404-260-9 [SET] ISBN 978-960-404-261-6.

Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη (υπεύθ. έκδ. - γεν. επιστημ. επιμ.) - Γιώργος Βοζίκας (επιμ. ύλης - επιστημ. επιμ.), *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση - πεζογραφία - θέατρο)*, Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, (Αθήνα, 8-12 Δεκεμβρίου 2010), Β' τόμ., Αθήνα: Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών - 30, Ακαδημία Αθηνών, 2013, σ. 722. ISBN 978-960-404-260-9 [SET] ISBN 978-960-404-262-3.

Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη (υπεύθ. έκδ. - γεν. επιστημ. επιμ.) - Γιώργος Βοζίκας (επιμ. ύλης - επιστημ. επιμ.), *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση - πεζογραφία - θέατρο)*, Πρακτικά Συμποσίου Ζαχαρίας Παπαντωνίου, (Αθήνα, 12 Δεκεμβρίου 2010), Γ' τόμ., Αθήνα: Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών - 30, Ακαδημία Αθηνών, 2013, σ. 136. ISBN 978-960-404-260-9 [SET] ISBN 978-960-404-263-0.

Το Δεκέμβριο του έτους 2010 πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα διεθνές συνέδριο που οργάνωσε το Κέντρο Λαογραφίας με τίτλο: *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση – πεζογραφία – θέατρο)* και είχε ως αντικείμενο τη μελέτη και ανάδειξη των σχέσεων της λαογραφίας (του λαϊκού πολιτισμού σε όλες τις εκφάνσεις του, αλλά και της επιστήμης που τον μελετά) με τη λογοτεχνία, τον έντεχνο λόγο.

Απώτερος σκοπός του συνεδρίου ήταν η πρόκληση ενός ανανεωμένου ενδιαφέροντος για την επικοινωνία της λαογραφίας με τη λογοτεχνία και τις μεταξύ τους οφειλές.

Το σχετικό ενδιαφέρον ξεκινά από παλιά. Ήδη από τις αρχές του 20ού αι. επιστήμονες γλωσσολόγοι, λαογράφοι αλλά και θεωρητικοί της λογοτεχνίας, και γενικότερα της τέχνης, έδειξαν ενδιαφέρον για το ζήτημα αυτό. Αναφέρω ενδεικτικά τη μελέτη του Νικολάου Πολίτη, *Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων*¹, όπως επίσης τη γνωστή στους ειδήμονες και συχνά αναφερόμενη μελέτη των Petr Bogatyrev και Roman Jakobson «Η λαογραφία ως μια ειδική μορφή δημιουργίας»². Ακόμη, αφού είμαστε σε εκείνη την εποχή, να αναφέρω και τα ονόματα των Vladimir Propp και Mikhail Mikhailovich Bakhtin, οι οποίοι έχουν γράψει ανάλογες μελέτες. Πρόκειται για ένα ζήτημα το οποίο άπτεται ενός ευρύτερου θέματος το οποίο, εκτός των άλλων, έχει να κάνει με τη σχέση του ατομικού με το συλλογικό, του λαϊκού με το λόγιο, του κανόνα με την παρέκκλιση και τον αυτοσχεδιασμό, του πρότυπου με την παραλλαγή κ.λπ.

Το ενδιαφέρον της λαογραφίας στην Ελλάδα και στο εξωτερικό αναφορικά με το θέμα αυτό δεν έπαψε από τότε να υπάρχει. Όμως συχνά η μελέτη των σχέσεων της λαογραφίας με τη λογοτεχνία κατέληγε, όπως έχει ευρέως διαπιστωθεί, σε μια απλή

* Ερευνητής – Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών.

** Το κείμενο είναι η γραπτή μορφή της προφορικής παρουσίασης των Πρακτικών του συνεδρίου *Λαϊκός πολιτισμός και έντεχνος λόγος (ποίηση - πεζογραφία - θέατρο)*, η οποία έγινε στο βιβλιοπωλείο ΙΑΝΟΣ (27 Νοεμβρίου 2013).

1. Ν. Γ. Πολίτης «Γνωστοί ποιηταί δημοτικών ασμάτων», *Λαογραφία*, τόμ. Ε' (1915), σ. 489-521.

2. Petr Bogatyrev and Roman Jakobson, «Folklore as a Special Form of Creativity», μτφρ. Manfred Jacobson, στο Peter Steiner (ed.), *The Prague School: Selected Writings, 1929-1946*, Austin: University of Texas Press, 1982, σ. 32-46 (πρώτη έκδοση: «Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens», *Donum natalicum Schrijnen*, Nijmegen, 1929, σ. 900-913. Αναθεωρημένη έκδοση στο Roman Jakobson, *Selected Writings IV: Slavic Epic Studies*, The Hague, Paris: Mouton, 1966, σ. 1-15).

αναζήτηση εθνογραφικών πληροφοριών μέσα στα λογοτεχνικά κείμενα. Κι έτσι, όπως υποστήριξε ο Αμερικανός λαογράφος Alan Dundes³, αντί οι εθνογραφικές αυτές πληροφορίες να αποτελέσουν την αφετηρία και το μέσο για μια περαιτέρω έρευνα και ερμηνεία της σχέσης της λαογραφίας με τη λογοτεχνία, συχνά ο τελικός εντοπισμός των εθνογραφικών πληροφοριών σηματοδοτούσε και το τέλος της σχετικής μελέτης επάνω στο θέμα αυτό.

Αναφορικά με την ελληνική πραγματικότητα, η στροφή που έκανε η λαογραφία, από τη μεταπολίτευση και ύστερα, προς τις κοινωνικές επιστήμες αποδυνάμωσε, προσωρινά, το σχετικό της ενδιαφέρον για το ζήτημα στο οποίο αναφερόμαστε σήμερα, χωρίς όμως η συνάντηση της λαογραφίας με τη λογοτεχνία να χαθεί από τον ερευνητικό της ορίζοντα.

Παρ' όλα αυτά το ζήτημα των σχέσεων του λαϊκού πολιτισμού με τον έντεχνο λόγο, και γενικότερα του λαϊκού με το λόγιο, είναι ένα ζήτημα που βρίσκεται στην καρδιά των ανθρωπιστικών, και όχι μόνο, σπουδών και θα απασχολεί στο διηνεκές τόσο τη λαογραφία όσο και τις άλλες επιστήμες, αφού είναι γεγονός ότι ο λαϊκός πολιτισμός είναι διάχυτος σε όλες τις πλευρές της ζωής.

Σήμερα μάλιστα ύστερα από τις νεότερες θεωρητικές εξελίξεις στις πολιτισμικές σπουδές, η σχέση αυτή φαίνεται να παίρνει ένα νέο περιεχόμενο. Οι έννοιες της αφήγησης και του κειμένου αποκτούν ένα σημειολογικής υφής περιεχόμενο επιτρέποντας έτσι συσχετίσεις του λαϊκού πολιτισμού με είδη που παραδοσιακά δεν ανήκουν στον έντεχνο λόγο (όπως π.χ. είναι ο κινηματογράφος, η φωτογραφία κ.λπ.). Ακόμη η εμφάνιση της διακειμενικότητας, όπως προετοιμάστηκε από τον Bakhtin με τη θεωρία της διαλογικότητας, και διατυπώθηκε από την Julia Kristeva ως ερμηνευτική προσέγγιση στη λογοτεχνία βάζει σε νέο θεωρητικό πλαίσιο την παρουσία λαϊκών στοιχείων μέσα στη λόγια δημιουργία.

Έχοντας κατά νου όλα αυτά θέλαμε να επαναφέρουμε στο προσκήνιο το ζήτημα των σχέσεων του λαϊκού πολιτισμού με τον έντεχνο λόγο, σχέσεων οι οποίες εμπεριέχουν τη διαφορά αλλά και τη συνάφεια. Θέλαμε να τονίσουμε πως ο λαϊκός πολιτισμός δεν είναι ένα παθητικό αναχρονιστικό κατάλοιπο αλλά έχει ένα ενεργό ρόλο στη σύγχρονη δημιουργία. Δηλαδή, πέρα από την πολύ σημαντική διαδικασία κατάδειξης του λαϊκού στοιχείου στη λογοτεχνία, εκείνο που επιθυμούσαμε ήταν να προκαλέσουμε επίσης τη διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο συναντάται ο λαϊκός πολιτισμός με τη λογοτεχνία, καθώς και του λόγου για τον οποίο αυτό γίνεται, μαζί, βέβαια, με τις ενδεχόμενες επιδράσεις που η συνάντηση αυτή έχει στα ίδια τα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού αλλά και στο τελικό νόημα του κειμένου.

Πρώτη μας όμως μέριμνα ήταν το συνέδριο να αποτυπώσει τις γενικές τάσεις που επικρατούν στη μελέτη των σχέσεων της λαογραφίας με τον έντεχνο λόγο και όχι η εξειδικευμένη ανάλυση κάποιας συγκεκριμένης πτυχής αυτών των σχέσεων. Αυτό ίσως μπορεί να αποτελέσει θέμα για ένα άλλο συνέδριο. Έτσι λοιπόν επιδιώξαμε η προβληματική του συνεδρίου, όπως διατυπώθηκε στην πρώτη εγκύκλιο, να είναι όσο το δυνατόν περισσότερο ανοιχτή, επιτρέποντας με αυτόν τον τρόπο διάφορες μεθοδολογικές και θεματικές προσεγγίσεις.

Το συνέδριο διήρκεσε πέντε μέρες (από 8 έως 12 Δεκεμβρίου). Είχε τρεις παράλληλες συνεδρίες, ενώ την τελευταία ημέρα πραγματοποιήθηκε συμπόσιο που ήταν αφιερωμένο στον ακαδημαϊκό και λογοτέχνη Ζαχαρία Παπαντωνίου. Υποβλήθηκαν 132 αιτήσεις και τελικά εγκρίθηκαν και πραγματοποιήθηκαν 114 επιστημονικές ανακοινώσεις με τη συμμετοχή 117 συνέδρων από την Ελλάδα και το Εξωτερικό (Αμερική, Αγγλία, Γερμανία, Ιταλία, Γεωργία, και άλλες χώρες). Το κύριο

3. Allan Dundes, «The Study of Folklore in Literature and Culture: Identification and Interpretation», *Journal of American Folklore*, vol. 78: 308 (1965), σ. 136-143.

χαρακτηριστικό του συνεδρίου ήταν η διεπιστημονικότητά του καθώς σε αυτό συμμετείχαν συνάδελφοι που προέρχονταν από όλους τους συγγενείς, με το θέμα του συνεδρίου, επιστημονικούς κλάδους, λαογραφία, ανθρωπολογία, κοινωνιολογία, φιλολογία, θεατρολογία. Οι σύνεδροι προέρχονταν από διάφορους επιστημονικούς φορείς και ήταν ακαδημαϊκοί, πανεπιστημιακοί καθηγητές, ερευνητές, διδάσκοντες στα πανεπιστήμια, σχολικοί σύμβουλοι, διδάκτορες. Ακόμη, η επιστημονική επιτροπή του συνεδρίου έδωσε το βήμα σε διδακτορικούς φοιτητές που είχαν κάτι εξειδικευμένο να ανακοινώσουν σχετικά με το αντικείμενο του συνεδρίου, σύμφωνα και με τα κριτήρια συμμετοχής.

Οι εργασίες που ανακοινώθηκαν στο συνέδριο συμπεριλαμβάνονται στην πλειονότητά τους στα Πρακτικά που παρουσιάζονται σήμερα. Πρόκειται για ένα τρίτομο έργο το οποίο εκτείνεται σε 1660 σελίδες και έχω την εντύπωση πως είναι το πιο μεγάλο, από άποψη αριθμού σελίδων, εκδοτικό εγχείρημα του Κέντρου Λαογραφίας.

Κάθε τόμος έχει ξεχωριστή σελιδαρίθμηση, ενώ σε κάθε τόμο συμπεριλαμβάνονται τα περιεχόμενα και των υπολοίπων τόμων, για τον ενδιαφερόμενο αναγνώστη. Στον πρώτο τόμο περιλαμβάνεται το πρόγραμμα του συνεδρίου, καθώς και οι παράλληλες εκδηλώσεις που το συνόδευσαν. Προς διευκόλυνση των αναγνωστών οι ανακοινώσεις παρουσιάζονται μέσα στα Πρακτικά με αλφαβητική σειρά, ανεξάρτητα από τις ενότητες που υπήρχαν στο συνέδριο. Ο τρίτος τόμος των Πρακτικών είναι αφιερωμένος στις εργασίες του συμποσίου για τον Ζαχαρία Παπαντωνίου.

Συνολικά δημοσιεύονται 106 εργασίες οι οποίες καλύπτουν τη σχέση της λαογραφίας με όλο το φάσμα του έντεχνου λόγου, όπως αυτό προσδιορίστηκε από το συνέδριο (ποίηση - πεζογραφία - θέατρο). Επίσης σε αυτές συμπεριλαμβάνονται και ορισμένες εργασίες που εξετάζουν κείμενα τα οποία αποκλίνουν από τον λογοτεχνικό κανόνα (όπως είναι οι προσωπικές αφηγήσεις, η διαλεκτική λογοτεχνία, τα συνθήματα των γηπέδων, οι βίοι αγίων, τα κείμενα φιλοσοφίας, τα χρονογραφήματα κ.ά.).

Γίνεται λοιπόν κατανοητό ότι δεν μπορεί να γίνει μια εκτεταμένη αναφορά στις θεματικές και στο περιεχόμενο των ανακοινώσεων του συνεδρίου. Για την οικονομία του χρόνου θα αναφερθούμε στους βασικούς θεματικούς άξονες των ανακοινώσεων που καταχωρίζονται μέσα στα Πρακτικά, καθώς επίσης στις μεθοδολογικές και ερμηνευτικές τάσεις που επικρατούν.

Η πολύμορφη και πολύπτυχη σχέση του λαϊκού πολιτισμού με τον έντεχνο λόγο, όπως αυτή αποτυπώνεται στα Πρακτικά του συνεδρίου, μπορεί να συνοψιστεί στο εξής σχήμα: η λαογραφία στη λογοτεχνία, η λογοτεχνία στη λαογραφία και, τέλος, η λαογραφία και η λογοτεχνία⁴.

Στη συνέχεια θα αναφερθώ στα βασικότερα ζητήματα που συγκέντρωσαν το ενδιαφέρον των συνέδρων σε κάθε μία από τις πιο πάνω ενότητες που αναφέρθηκαν και παρουσιάζονται μέσα στα Πρακτικά.

Θα ξεκινήσω από την τελευταία σχέση, («η λαογραφία και η λογοτεχνία») η οποία απασχολεί κυρίως τις ανακοινώσεις που έχουν ένα ιστορικό και θεωρητικό προσανατολισμό. Οι μελέτες αυτές ασχολούνται με το ιδεολογικό αλλά και επιστημολογικό υπόβαθρο της σχέσης της λαογραφίας με τη λογοτεχνία τόσο στον ελληνικό όσο και στο διεθνή χώρο, ενώ γίνεται και εκτενής αναφορά στα πορίσματα των άλλων επιστημών που επηρέασαν τη λαογραφία στον τομέα αυτό. Αναφέρω ως παράδειγμα τις μελέτες που εξετάζουν την προσπάθεια του Πολίτη να στραφεί η

4. Cristina Bacchilega, «Folklore and Literature», στο Regina F. Bentix and Galit Hasan-Roken (eds), *A Companion to Folklore*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2012, σ. 447-463.

λογοτεχνία στην ελληνική θεματολογία (Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη), την άποψη του Βιζυηνού για την λογοτεχνική αξιοποίηση της παράδοσης (Ελένα Κουτριάνου), τη γενικότερη θεωρητική ανασκόπηση της συνάντησης της λαογραφίας με τη λογοτεχνία σε ελληνικό και διεθνές επίπεδο (Γρηγόρης Γκιζέλης), την πρόσληψη και αξιοποίηση της παράδοσης από τους εκπροσώπους της Επτανησιακής σχολής (Θεοδόσης Πυλαρινός), ή από τον λογοτεχνικό κύκλο του θεσσαλονικιώτικου περιοδικού *Διαγώνιος* (Σωτηρία Σταυρακοπούλου). Βέβαια η διαπιστωμένη και επιβεβαιωμένη από τις ανακοινώσεις του συνεδρίου σχέση της λαογραφίας με τη λογοτεχνία δεν είναι αυθαίρετη αλλά, όπως επισημάνθηκε στο συνέδριο, θεμελιώνεται στην ποιητικότητα του ίδιου του λαϊκού πολιτισμού (Μ. Γ. Μερακλής).

Στις θεωρητικού προσανατολισμού εργασίες εντάσσονται και μελέτες που πραγματεύονται εξειδικευμένα θεωρητικά ζητήματα. Αναφέρω ενδεικτικά τις ανακοινώσεις για: α) τη σχέση του λαϊκού πολιτισμού με το θέατρο, ως μια σχέση αλληλεξάρτησης δύο επικοινωνιακών συστημάτων (Θεόδωρος Γραμματάς), και β) τη λειτουργία των λαογραφικών στοιχείων στην οργάνωση και εξέλιξη ενός λογοτεχνικού έργου (Γεώργιος Ι. Θανόπουλος).

Στο ίδιο πλαίσιο της συγκριτικής προσέγγισης του λαϊκού με το λόγιο, αλλά με εξειδικευμένα θέματα (περιπτώσεις μελέτης), είναι οι εργασίες που μιλούν για: α) τις συγκλίσεις και αποκλίσεις της λαϊκής και λόγιας σάτιρας (Ευπραξία Πολλάτου) β) τη λαϊκή ποιητική και λόγια ιστορική απόδοση ενός ιστορικού γεγονότος (Ιωάννης Καραχρήστος), γ) τις συνέχειες και ασυνέχειες της λαϊκής προφορικής παράδοσης με τη νεότερη λογοτεχνία της Διασποράς (Βασιλική Χρυσανθοπούλου), δ) τις ιδιομορφίες της λαϊκής αφήγησης, της λογοτεχνίας και της νεοαφήγησης, της τελευταίας ως αναβίωση της παραδοσιακής αφήγησης (Μαρία Βραχιονίδου· Στέλιος Πελασγός), ε) τις συνάψεις και διαφορές της επίσημης εκκλησιαστικής ιστορίας και της σχετικής προφορικής παράδοσης, σε αφηγηματικό και νοηματικό επίπεδο, στους Μαρωνίτες της Κύπρου (Μαρία Κουμαριανού), στ) τη δημοτική ποίηση και το έργο συγκεκριμένων λογοτεχνών (Μαρία Τσούπρου).

Ένα θεμελιώδες ζήτημα το οποίο έχει συγκεντρώσει την κριτική και απασχολεί ορισμένες ανακοινώσεις που δημοσιεύονται στα Πρακτικά είναι η τάση που επικρατεί στη λαογραφία να προσεγγίζεται η μελέτη της λογοτεχνίας ως ένα μεθοδολογικό εργαλείο στην έρευνα του λαϊκού πολιτισμού, ενώ το ίδιο το λογοτεχνικό κείμενο αντιμετωπίζεται ως μια μαρτυρία λογοτεχνικής φύσεως. Η τάση αυτή υποστηρίζει ότι η λογοτεχνία ως μαρτυρία μπορεί, μέσα από την ευαίσθητη ματιά του λογοτέχνη, να μας δώσει αρκετές και κυρίως ποιοτικές πληροφορίες για διάφορες πτυχές της κοινωνικής ζωής, όπως αυτές αποτυπώνονται μέσα στο εξεταζόμενο λογοτεχνικό έργο.

Σχετικά με αυτή την άποψη αναπτύσσεται ένας προβληματισμός σε μερίδα ανακοινώσεων κατά πόσο η λογοτεχνία ως μια κειμενική διαμεσολαβημένη αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας με μυθοπλαστικά χαρακτηριστικά μπορεί τελικά να θεωρηθεί αξιόπιστη μαρτυρία και ποια τα πλεονεκτήματα και μειονεκτήματά της (Μάγδα Ζωγράφου· Ανδρομάχη Οικονόμου· Παρασκευάς Ποτηρόπουλος). Οι απαντήσεις ποικίλουν, εκεί όμως που νομίζω ότι συγκλίνουν οι σχετικές ανακοινώσεις είναι η αναγνώριση της συμβολής της λογοτεχνίας στην ποιοτική προσέγγιση των πολιτισμικών φαινομένων, πράγμα που είναι και το ζητούμενο της λαογραφίας σήμερα. Μάλιστα αυτή η ποιοτική προσέγγιση κάποτε επιστρέφει στην κοινωνία με τη μορφή της ερμηνευτικής θεώρησης της πραγματικότητας και έτσι επιδρά επάνω της (Ζωή Μάργαρη).

Με μια προέκταση αυτού του ζητήματος, που είναι και ένα επιστημολογικό ζήτημα, ασχολείται και μια κατηγορία ανακοινώσεων (Βασίλης Νιτσιάκος· Ελένη

Μπολιάκη) που εξετάζει ειδικότερα αν ο αντισυμβατικός και ελευθεριακός λόγος της λογοτεχνίας, ο οποίος χρησιμοποιείται συχνά και από τις μεταμοντέρνες εθνογραφίες ή τον συναντούμε στις λογοτεχνικές περιγραφές των πολιτισμικών φαινομένων, μπορεί τελικά να αποδώσει καλύτερα τη σύνθετη πραγματικότητα, όπως επίσης και τις εμπειρίες από το πεδίο.

Μέσα στις ανακοινώσεις αυτής της κατηγορίας υπάρχουν ορισμένες που από μόνες τους ορίζουν μια ξεχωριστή θεματική. Σε αυτές συμπεριλαμβάνονται: α) Η εξέταση από θεωρητική άποψη του ζητήματος των σχέσεων της λαογραφίας με τη φιλοσοφία, και ειδικότερα της συνειδητής επιλογής του Παναγή Λεκατσά να ενσωματώσει στοιχεία της λαογραφίας μέσα στο έργο του, καθώς και της επιστημολογικής και πολιτικής διάστασης του εγχειρήματος (Δημήτριος Ευστρατίου). β) Η μελέτη της σχέσης της λαογραφίας με τον έντεχνο λόγο, όπως αυτή αποτυπώνεται στην ιστορία του βιβλίου και τις παραμέτρους της: ο κύκλος του εμπορίου, οι προσδοκίες του αγοραστικού κοινού, οι προθέσεις του συγγραφέα, οι εκδοτικές σκοπιμότητες κ.λπ. (Μαρία Καλιαμπού). γ) Με βάση την έννοια του χρονοτόπου (*chronotope*), όπως την όρισε ο Bakhtin, η μελέτη της συνάρθρωσης στη λαϊκή λογοτεχνία αξιών αισθητικής και φιλοσοφικής κατηγορίας (Ευαγγελή Αρ. Ντάτση).

Η δεύτερη θεματική ενότητα που πιο πάνω της δώσαμε τον τίτλο «η λαογραφία στη λογοτεχνία» συγκεντρώνει τις περισσότερες ανακοινώσεις και αναφέρεται στην παρουσία του λαϊκού πολιτισμού μέσα στη λογοτεχνία. Ο λαϊκός πολιτισμός, όπως υποστηρίζεται στις ανακοινώσεις, υπάρχει μέσα στη λογοτεχνία με πολλές μορφές. Επέχει θέση κοινωνικού πλαισίου, θεματικού ή φραστικού μοτίβου, πολιτισμικού αρχετύπου, γλωσσικού κώδικα, ρητορικών σχημάτων, ενώ η παρουσία του μέσα στο έργο δεν περιορίζεται στο ρόλο της σκηνογραφίας επάνω στην οποία εξελίσσεται η υπόθεση, αλλά συμμετέχει ενεργά στην πλοκή και νοηματοδότηση του έργου άλλοτε συνειδητά άλλοτε ανεπίγνωστα.

Οι μελέτες που εστιάζουν στο κοινωνικό πλαίσιο του έργου αντιμετωπίζουν συνήθως το κείμενο ως μια μαρτυρία. Ορισμένες φορές την μαρτυρία αυτή την εξετάζουν ως πηγή τεκμηρίωσης ενός φαινομένου του λαϊκού πολιτισμού σε μια ιστορική περίοδο π.χ. η λαϊκή ιατρική στο γνωστό πεζό του Παλαμά *Θάνατος παλληκαριού* (Γεράσιμος Α. Ρηγάτος), το παιδικό παιχνίδι στο έργο του Δημοσθένη Βουτυρά (Αναστασία Κατσαφάρου), οι δεισιδαιμονίες και προλήψεις στα διηγήματα του Αλ. Μωραϊτίδη (Δημήτρης Κανελλόπουλος), οι λαϊκές δοξασίες για τη δύναμη των βοτάνων στον *Ζητιάνο* του Ανδρέα Καρκαβίτσα (Αριστείδης Ν. Δουλαβέρας). Άλλες φορές την προσεγγίζουν ως κείμενο το περιεχόμενο του οποίου οδηγεί σε ευρύτερες, θεματικά, θεωρήσεις, όπως για παράδειγμα ο αγιορείτικος πολιτισμός μέσα από τους βίους Αγιορειτών (Μ. Γ. Βαρβούνης), πτυχές της βιωμένης λαϊκής παράδοσης σε μια αγροτική κοινότητα (Ζωή Ρωπαΐτου), ο κύκλος της ζωής στην αρχαία ελληνική λυρική ποίηση (Τασούλα Καραγεωργίου), το κοινωνικό περιθώριο και ιδιαίτερα οι τεκέδες του Πειραιά (Κυριακή Χρυσού-Καρατζά), η νέα πρωτεύουσα το 1835 (Νικόλαος Ξ. Καρπούζης), η κοινωνία της Πάτρας τον 19^ο αιώνα (Αμαλία Κουμπούρα), η βενετοκρατούμενη Κρήτη μέσα από την κρητική δραματολογία (Γωγώ Κ. Βαρζελιώτη).

Κάποτε οι σχετικές μελέτες προχωρούν και σε ερμηνευτικές προσεγγίσεις με βάση κυρίως τις αναπαραστάσεις. Ως τέτοιες αναφέρω ενδεικτικά τις εργασίες που εξετάζουν στα λογοτεχνικά κείμενα τις αναπαραστάσεις: του ξεριζωμού και της προσφυγιάς (Ρέα Κακάμπουρα· Ελένη Σπαθάρη-Μπεγλίτη), των Εβραίων στην προοπτική μιας ετεροπροσδιορισμένης εθνικής ταυτότητας (Μαίρη Μαργαρώνη), του λαού (Αθανάσιος Γ. Μπλέσιος), του λαϊκού (Κώστας Δ. Κονταξής), της ξενιτιάς και

της αποξένωσης (Άννα Λυδάκη). Επίσης σε αυτή την κατηγορία υπάγονται μελέτες που εξετάζουν μέσα σε ένα λογοτεχνικό έργο την καθημερινότητα στην χωρική και χρονική της διάσταση σε μια ιστορική περίοδο (Δημήτρης Λάλλας), την ταυτότητα της γυναίκας (Άσπασία Μίχα-Λαμπάκη) ή τον κόσμο της όπως αυτός παρουσιάζεται μέσα από τις μαγικές δοξασίες και έμφυλες τελετουργίες (Μαρία Γκασούκα – Τεψιχόρη Γκιόκα).

Η παρουσία λαϊκών μοτίβων αλλά και πολιτισμικών αρχετύπων μέσα στα λογοτεχνικά έργα με διάφορες μορφές, συγκεντρώνει επίσης το ενδιαφέρον ορισμένων εργασιών όπως είναι η σχετική με την παρουσία του «σπιτιού» στην ποίηση του Θανάση Τζούλη (Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος), της «ομορφιάς» στο έργο του Καζαντζάκη (Άγγελική Κομποχόλη), της «φύσης» σε λόγιους ποιητές (Απόστολος Λ. Τρομπούκης), των «φραστικών μοτίβων» στην εκκλησιαστική ποίηση (Μανώλης Γ. Ανδρουλιδάκης), των «πολιτισμικών αρχετύπων» στα μεσαιωνικά μυθιστορήματα (Gaia Zaccagni), της «μεταθανάτιας επιστροφής» στην νεοελληνική λογοτεχνία (Σταμάτιος Ζωχιός), της «καρναβαλικής κοσμοθεώρησης» ως βάσης πλοκής μυθιστορήματος (Τζίνα Καλογήρου – Βάσω Οικονομοπούλου), της «παραμυθικής αφηγηματικής δομής» στον *Τρομάρα* του Γ. Βιζυηνού (Δημήτρης Προύσαλης), του «τριμερούς σχήματος» στην αρχαία κωμωδία (Χρίστος Δάλκος), του «ανέμου» στη λόγια ποίηση (Γιάννης Β. Κωβαίος).

Ακόμη στην ίδια ενότητα μπορούμε να εντάξουμε ως ξεχωριστή κατηγορία και εκείνες τις εργασίες που πραγματεύονται το ίδιο θέμα αλλά με μια συγκριτική προοπτική. Εξετάζουν δηλαδή αρχέτυπα που υπάρχουν στο λαϊκό πολιτισμό, αλλά τα συναντούμε επίσης και στον έντεχνο λόγο, όπως π.χ. είναι η συγκριτική συσχέτιση του προσκυνηματικού ταξιδιού με την ταξιδιογραφία (Γιώργος Βοζίκας), η συσχέτιση επίσης της ονειρικής πραγματικότητας του παραμυθιού, ως αρχετυπικής κατάστασης, με τη διπλή πραγματικότητα στο έργο του Βιζυηνού (Μαρία Μήτσου), το αρχέτυπο της μητέρας-γης και η σχέση του με την Ελένη, την ηρωίδα της ομώνυμης τραγωδίας του Ευριπίδη (Ελένη Ψυχογιού).

Κάποτε τα ενσωματωμένα στοιχεία του λαϊκού πολιτισμού μέσα στη λογοτεχνία λειτουργούν ως αλληγορικές εκφράσεις ιδεολογικών αιτημάτων της εποχής ή αξιοποιούνται ανάλογα για την προώθηση αυτών των αιτημάτων. Στην κατεύθυνση αυτή μια σημαντική λειτουργία των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού μέσα σε ένα έργο τέχνης, στην οποία επιμένουν αρκετές ανακοινώσεις, σχετίζεται με την έκφραση και προώθηση της ταυτότητας στην εθνική και πολιτισμική της διάσταση. Τέτοιες είναι οι μελέτες για τον λαϊκό πολιτισμό στο ελληνικό θέατρο στις αρχές του 20ού αι. (Μαρία Δημάκη-Ζώρα· Μαρία Χναράκη) και τον μεσοπόλεμο (Βαρβάρα Γεωργοπούλου), όπως και ειδικότερα στο αρχαίο δράμα (Άννα Μαυρολέων), καθώς και η μελέτη για το συνήθως επιγραφόμενο ιστορικό τραγούδι «Της Αγιά Σοφιάς» (Γιώργος Ανδρειωμένος). Ως υποκατηγορία μπορούμε να εντάξουμε εδώ τη μελέτη που πραγματεύεται το ζήτημα που έχει να κάνει με τη λειτουργία του λαϊκού λόγου μέσα στον κινηματογράφο ως δείκτη του ήθους των λαϊκών στρωμάτων και ως στοιχείο της ταυτότητάς τους (Στέλλα Βατούγιου).

Ακόμη, στο πλαίσιο της αξιοποίησης του λαϊκού πολιτισμού μπορούμε να εντάξουμε, ως υποενότητα, τις μελέτες για έργα που συνδυάζουν την τέχνη με τον παιδαγωγικό σκοπό, όπως είναι το λογοτεχνικό έργο του Σεραφείμ Τσιτσά (Μεταξούλα Μανικάρου) ή το παιδικό θέατρο ως είδος (Χρυσάνθη Μάντακα).

Ένα ξεχωριστό θέμα στο οποίο αναφέρονται ορισμένες ανακοινώσεις είναι επίσης η γενικότερη επένδυση ή και ο εμπλουτισμός λόγων γραμματολογικών ειδών με λαϊκές μορφές έκφρασης, όπως είναι λόγου χάρι η διαλεκτική λογοτεχνία, τα κρητικά «νάκλια» (Παναγιώτης Ιω. Καμηλάκης· Χρυσούλα Καραντζή), η λαϊκή

μουσική στο έργο του Παπαδιαμάντη (Ιωάννης Πλεμμένος), οι παροιμίες στη λογοτεχνία (Μαρία Καμηλάκη – Θανάσης Νάκας), στη φιλοσοφία (Χριστίνα Σίνου), ή οι προσαρμοσμένες στην επικαιρότητα παροιμίες ή αλλιώς «αντι-παροιμίες» (Μηνάς Αλ. Αλεξιάδης). Κάποτε η τάση αυτή δημιουργεί μια σύνθεση από την οποία προκύπτει ένα νέο είδος, όπως συνέβη στην περίπτωση του παραμυθοδράματος (Κυριακή Πετράκου).

Τέλος, άλλο ένα ζήτημα το οποίο απασχολεί επίσης τις αναφερόμενες μελέτες είναι η λογοτεχνική αξιοποίηση των στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού ως εκφραστικών μέσων για την απόδοση εννοιών, ύφους, προώθηση πλοκής, μηνύματος έργου, έντασης και δραματικότητας στην αφήγηση κ.λπ. (Παντοφίλη Βαρβαρήγου· Ana Chicovani· Ανδρέας Μαρκαντωνάτος· Γιάννης Ξούριας· Σοφία Παντουβάκη· Βασίλης Πολυχρονόπουλος· Παναγιώτα Χατζηγεωργίου· Άννα Χρυσογέλου-Κατσή), ενώ μια ξεχωριστή και ενδιαφέρουσα κατηγορία είναι και αυτή που αναφέρεται στη δημιουργική μετάπλαση στοιχείων του λαϊκού πολιτισμού στη λογοτεχνία και στις νέες σημασίες και λειτουργίες που αυτά αποκτούν (Νικολίνα Θωμοπούλου· Εμμανουέλα Κατρινάκη· Βασιλική Κοντογιάννη· Νικολέττα Δ. Περπατάρη). Ανάμεσα σε αυτές αναφέρω ενδεικτικά τη λογοτεχνική μετάπλαση στην σεφερική ποίηση της παράδοσης της γοργόνας (Gilda Tentorio), του τραγουδιού «Του νεκρού αδερφού» στην *Παραλογή*, του Μιχάλη Γκανά (Νικόλας Κακκούφα), καθώς και του απόκρυφου βίου του Ιούδα του Ισκαριώτη μαζί και του εθίμου του καψίματος του Ιούδα στο *Φωτιές του Ιούδα, στάχτες του Οιδίποδα*, της Ρέας Γαλανάκη (Βάλτερ Πούχγερ). Στην κατηγορία των μεταπλάσεων μπορούμε ίσως να κατατάξουμε το ποιητικό έργο του Δροσίνη (Στέφανος Δ. Ήμελλος), του Κρυστάλλη (Νικόλαος Α. Ε. Καλοσπύρος), και την παρουσία του αισώπειου μύθου στον πεζό και ποιητικό λόγο (Γεώργιος Κατσαδώρος), θέματα για τα οποία πραγματοποιήθηκαν σχετικές ανακοινώσεις στο συνέδριο.

Η τρίτη θεματική ενότητα των ανακοινώσεων αναφέρεται στις επιδράσεις των λογίων στοιχείων στη λαϊκή δημιουργία, και είναι αυτή η θεματική που έχει τη λιγότερο συχνή παρουσία στην βιβλιογραφία. Αναφέρω ορισμένα θέματα που θίγονται εδώ: τα αυτοσχέδια παραμύθια εγγράμματων αφηγητών (Βασίλης Ι. Γεργατσούλης), τα συνθήματα των γηπέδων (Βασίλης Δαλκαβούκης – Μανώλης Πλούσιος), η επώνυμη λαϊκή λογοτεχνία (Σπύρος Βρεττός· Ρεγγίνα Ζερβού· Κωνσταντίνος Φουρναράκης), τα λόγια θέματα στο θέατρο σκιών (Ανθή Γ. Χοτζάκογλου), και το ενδιαφέρον και πρωτότυπο θέμα του λαϊκού σουρεαλισμού (Παρασκευή Κοιμιά-Βρεττού). Στην ίδια θεματική κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε και την προσαρμογή του παραμυθιού του Αλαντίν στην ελληνική προφορική παράδοση, ιδιαίτερα αν δεχθούμε τα συμπεράσματα της διεθνούς βιβλιογραφίας σχετικά με το έντεχνο του συγκεκριμένου παραμυθιού (Μαριλένα Παπαχριστοφόρου).

Ξεχωριστή και, εν μέρει, συμπληρωματική, σε σχέση με το συνέδριο, θεματολογία είχε το Συμπόσιο που ήταν αφιερωμένο στον ακαδημαϊκό και συγγραφέα Ζαχαρία Παπαντωνίου. Οι σχετικές ανακοινώσεις που περιλαμβάνονται στα Πρακτικά αγγίζουν βασικές πλευρές του πολύπτυχου έργου του, όπως είναι η αρμονική συνύπαρξη σε αυτό του κοσμοπολιτισμού με το ιθαγενές στοιχείο (Αικατερίνη Πολυμέρου-Καμηλάκη), οι αναπαραστάσεις του φυσικού τοπίου και του παραδοσιακού πολιτισμού (Ευάγγελος Καραμανές· Χρυσούλα Σπυρέλη), οι πολιτικές ιδέες (Φωτεινή Κεραμάρη), ο κοινωνικός του στοχασμός (Κλεομένης Κουτσούκης), η παιδαγωγική διάσταση του έργου του (Μαρία Παν. Παναγιωτοπούλου-Μποτονάκη) και τέλος το σατιρικό του πνεύμα (Νίκος Α. Ζωρογιαννίδης) και η διάθεσή του για μια εφαρμοσμένη, θα λέγαμε, καλαισθησία (Μιχάλης Σταφυλάς).

Κάνοντας μια συνολική αποτίμηση έχουμε να πούμε ότι η διεπιστημονικότητα που χαρακτήριζε την προέλευση των συνεδρών αντανάκλαται και στα Πρακτικά. Βλέπουμε ότι οι ανακοινώσεις που συμπεριλαμβάνονται μέσα στους τόμους καλύπτουν ένα μεγάλο εύρος θεμάτων, ενώ αναδεικνύουν νέες περιοχές έρευνας και παρουσιάζουν νέες ερμηνευτικές προσεγγίσεις. Θίγουν σημαντικά επιστημολογικά και μεθοδολογικά ζητήματα, τα οποία επίσης είναι απαραίτητα για την έρευνα. Με την έκδοση των Πρακτικών του συνεδρίου ο μελλοντικός μελετητής του θέματος των σχέσεων της λαογραφίας με τη λογοτεχνία έχει σίγουρα μια γερή παρακαταθήκη στην οποία θα μπορεί να βασιστεί για να ξεκινήσει τη δική του έρευνα.